

Кулікова Є. О.

аспірант кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку
Одеського національного економічного університету

Kulikova E. A.

Postgraduate student of the department of
financial management and stock market
Odessa National Economic University

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ СОЛІДАРНОЇ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У зв'язку зі збільшенням дефіциту бюджету Пенсійного фонду України проблема реформування пенсійної системи набуває все більшої актуальності. У статті розглянуто сучасний стан функціонування Пенсійного фонду України. Надано динаміку номінального ВВП, доходів і видатків Пенсійного фонду за 2005–2016 рр. Проаналізовано динаміку доходів та видатків в Україні за 2005–2017 рр. Виявлено перспективи розвитку солідарної системи пенсійного страхування в Україні.

Ключові слова: пенсії, Пенсійний фонд України, пенсійне страхування, доходи Пенсійного фонду України, видатки Пенсійного фонду України, дефіцит бюджету Пенсійного фонду.

Вступ та постановка проблеми. Система пенсійного страхування є одним із важливих елементів у сфері соціального страхування розвинутих країн, впливає на формування та зміну соціального статусу громадян, є відображенням виконання основних функцій держави.

Необхідною соціальною умовою функціонування системи пенсійного страхування є впевненість громадян у забезпеченості старості, у виконанні державою своїх обов'язків перед громадянами в тому, що після досягнення працюючими певного пенсійного віку вони мають право на заміну заробітної плати пенсією.

Створення Пенсійного фонду України дало змогу здійснити перехід від державного пенсійного забезпечення до обов'язкового пенсійного страхування. У зв'язку із цим велике значення має аналіз поточного функціонування системи пенсійного страхування у цілому та Пенсійного фонду України зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження вищезазначеної проблематики зробили Л. Баранник, Б. Зайчук, О. Коваль, О. Корніюк, О. Кириленко, М. Лазебна, В. Мельничук, Л. Омелянович, В. Рудик, Л. Фурдичко, Л. Якімова, Е. Лібанова, М. Ріппа та ін. Пенсійному забезпеченню присвятили свої праці такі зарубіжні вчені, як А. Карімуллін, С. Клейн, В. Логінова, О. Михаленко, Г. Патлер, О. Руф-Фідлер.

Водночас огляд наукових публікацій із проблем солідарної системи пенсійного забезпечення дає змогу зробити висновок про необхідність оновлення актуальності інформації про фінансовий стан солідарної системи пенсійного страхування та заходи фінансової стабілізації пенсійної сфери.

Метою даної роботи є аналіз доходів та видатків солідарної системи пенсійного страхування України для виявлення основних напрямів реформування.

Результати дослідження. Одним із пріоритетних обов'язків будь-якої держави вважається створення гідних умов життя своїм громадянам після періоду їхньої трудової діяльності. Для виконання цієї функції держава здійснює виплату грошової допомоги непрацездатній частині населення, яке називається пенсією. Пенсія покликана забезпечити рівень життя, порівняний із періодом трудової діяльності [7].

Основою пенсійної системи є пенсійне страхування, метою якого є формування джерел фінансування пенсій.

Діюча в Україні система пенсійного страхування заснована на принципах солідарності пенсійних накопичень та розподілу частини доходів працюючих громадян на користь пенсіонерів.

Основним страховиком у системі пенсійного страхування України виступає Пенсійний фонд [5]. Його діяльність полягає в акумулюванні грошових коштів та виплаті пенсій.

Грошові кошти Пенсійного фонду України не входять до державного бюджету, інших бюджетів та фондів. За досліджуваній період спостерігається зростання всіх показників. ВВП у 2016 р. порівняно з 2004 р. зріс у 6,9 рази, тоді як видатки Пенсійного фонду – у 7,9 рази, що свідчить про випереджаючі темпи зростання видатків порівняно зі зростанням ВВП.

Частка доходів та видатків пенсійного фонду України по відношенню до ВВП на протязі досліджуваного періоду стрімко зростає. Тільки в 2014 р. спостерігається падіння майже на 2%, що пояснюється військовими діями на Донбасі та анексією АР Крим. Так, у 2004 р. – 12% ВВП, у 2005 р. пенсійні видатки становили 14,5% ВВП, у 2009 р. – 18,2% ВВП. Аналіз динаміки ВВП, показників бюджету Пенсійного фонду за 2005–2016 рр. свідчить про те, що темпи зростання видатків Пенсійного фонду випереджають ріст ВВП та фонду оплати праці. Динаміку номінального ВВП, доходів і видатків Пенсійного фонду за 2005–2016 рр. наведено в табл. 1.

Доходи Пенсійного фонду України за досліджуваній період мають зростаючу тенденцію (крім 2014 р.), у 2015 р. вони досягли 264,7 млрд. грн., що на 22,9 млрд. грн. більше, ніж у 2014 р. Порівняно з 2011 р. доходи в 2015 р. зросли на 65,1 млрд. грн.

Аналіз доходів і видатків бюджету Пенсійного фонду за період 2005–2017 рр. свідчить про коливання диспропорцій між видатками та доходами фонду (рис. 1).

Зростання співвідношення між доходами та видатками спостерігається у період з 2008 по 2012 р. У 2014–2015 рр. нерозмірність між видатками та доходами не перевищувала 1%. Порівняльний аналіз співвідношення доходів і видатків Пенсійного фонду за період 2007–2014 рр. свідчить про зростання розриву між видатками Пенсійного фонду та його доходами: у 2009 р. – 11,6%, у 2011 р. – 7,5%. Тільки цей показник вирівнюється до 0,04% у 2013 р. й до

Таблиця 1

Частка доходів та видатків бюджету Пенсійного фонду України до ВВП України в 2005–2016 рр.

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ВВП, млрд. грн	441,5	544,2	720,7	948,1	913,3	1082,6	131,7	1408,9	1454,9	1566,7	1979,5	2383,2
Частка доходів ПФУ до ВВП	14,5	13,6	14,1	15,6	16,6	17,2	15,3	15,9	17,4	15,6	13,5	10,8
Частка видатків ПФУ до ВВП	14,5	13,6	13,9	15,8	18,2	16,3	17,5	16,6	17,4	15,5	13,5	10,8

Джерело: розроблено автором на основі [3]

0,6% у 2014 р. У зв'язку з економічною ситуацією у країні в 2014 р. дохідна та видаткова частина бюджету Пенсійного фонду України була зменшена майже на 4%.

Система пенсійного страхування України фінансово підтримується з боку держави. Як видно з рис. 1, дефіцит Пенсійного фонду стрімко зростає. Для покриття дефіциту залучаються кошти не тільки Пенсійного фонду, а й державного бюджету України. Так, упродовж 2010–2016 рр. видатки державного бюджету на фінансування пенсійних програм зросли більше, ніж у 2,2 рази, або на 78,5 млрд. грн., до 142,6 млрд. грн. (рис. 1). Питома вага цих видатків у структурі всіх видатків державного бюджету за досліджуваний період коливалася у межах від 16,3% (у 2012 р.) до 21,1% (у 2010 р.), середнє значення становило 18,6%. Порівняно з 2015 р. питома вага таких видатків у 2016 р. збільшилася на 4,4%, що в кінцевому підсумку зумовило виникнення дефіциту бюджету країни в розмірі 3% ВВП.

Бюджет Пенсійного фонду України за доходами виконаний у 2012 р. у сумі 224 млрд. грн. (15,9% до ВВП), у 2013 р. – у сумі 252 млрд. грн. (17,4% до ВВП). Зростання

доходів зафіксовано в 2013 р. Надходження страхових внесків у загальній сумі доходів у 2012 р. простежується на рівні 70%, у 2013 р. – 66%, у 2014 р. – 67%. Це можна пояснити зміною вікової структури населення в Україні. Доходи Пенсійного фонду України, які переважно складаються із власних доходів та доходів державного бюджету, на протязі досліджуваного періоду стрімко зростають. Переважну частку доходів фондів утворюють власні доходи, що становлять практично 60% від обсягу всіх надходжень.

Стрімке зростання власних доходів Пенсійного фонду України наглядно видно на рис. 2. Певний спад власних надходжень спостерігається у 2009 р. через фінансову кризу.

Структура власних доходів дещо змінювалась за останні 15 років. Якщо до 2011 р. до власних доходів належали такі надходження, як обов'язкові внески підприємств, установ та організацій, громадян, від платників, що працюють у галузі сільського господарства, від військовослужбовців та ін., то в 2011 р. був уведений у структуру власних доходів єдиний соціальний внесок, який об'єднав у собі декілька зборів на загальнообов'язкове

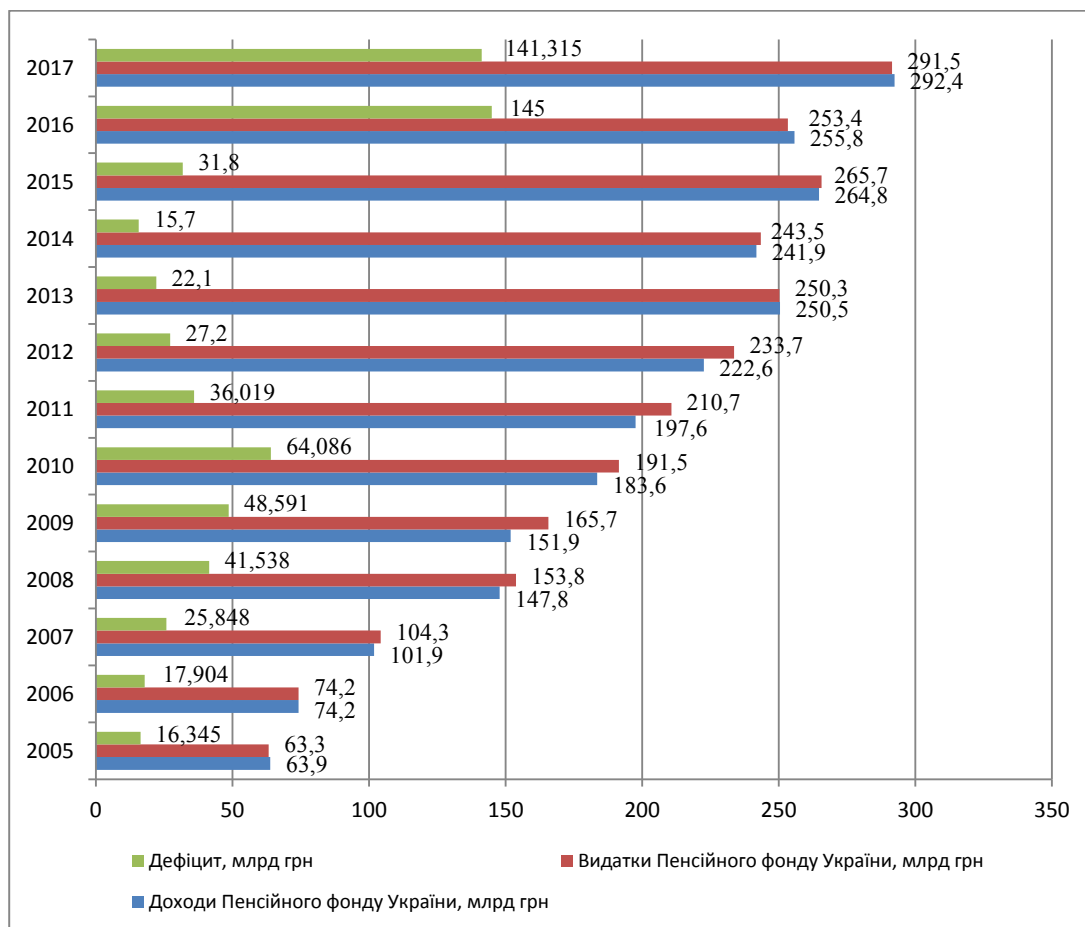

Рис. 1. Динаміка доходів та видатків бюджету Пенсійного фонду України за 2005–2017 рр., млрд. грн.

Джерело: розроблено автором на основі [8]

державне соціальне страхування, такі як пенсійний збір, збір на випадок безробіття, збір із соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та збір від нещасного випадку на виробництві [5].

Видатки Пенсійного фонду України аналогічно зростають щорічно. На протязі досліджуваного періоду спостерігається тенденція зростання видатків майже в 1,5 рази кожного року, а в 2017 р. вони досягли 291,5 млрд. грн., що на 35,6 млрд. грн. більше, ніж у 2016 р. Упродовж 2010–2013 рр. видатки бюджету ПФУ зросли на 58,8 млрд. грн., або на 30,7%, до 250,3 млрд. грн. Проте в 2014 р. відбулося зменшення їх обсягу на 2,7%, або на 9,2 млрд. грн., що можна пояснити наслідками прийняття Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 р. № 3668-VI [1], який приніс у пенсійну систему такі ключові зміни, як обмеження максимального розміру пенсій та зниження відсотку обчислення «спеціальних» пенсій. До того ж унаслідок цих змін відбулися суттєві зміни в чисельності одержувачів пенсійних виплат: їх чисельність скоротилася на 10,4%, або на 1,4 млн. осіб, і становила 12,1 млн. осіб. Однак це сприяло лише частковій нормалізації кризової ситуації у вітчизняній пенсійній системі. Вже в наступному році у зв'язку зі збільшенням чисельності пенсіонерів на 1,7%, або на 200 тис. осіб, видатки на пенсійне забезпечення зросли на 9,1%, або на 22,1 млрд. грн., встановивши найбільше значення за досліджуваний період. Стійке зростання обсягів видатків

бюджету ПФУ за досліджуваний період носить інфляційний характер, що невідчутно відбивалося на добробуті пенсіонерів. У зв'язку зі стрімким зростанням видатків відбувається зростання дефіциту бюджету ПФУ. Структуру та динаміку видатків, виділених на покриття дефіциту Пенсійного фонду України, зображено на рис. 3.

Зростання дефіциту ПФУ зумовлене проблемою міграційних процесів. Відповідно до українського законодавства, громадяни України, які проживають на території інших держав, підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню [5]. Однак унаслідок складності оформлення документів громадяни фактично не беруть участь у пенсійній системі і період їх роботи за кордоном не може враховуватися під час обчислення пенсій в Україні.

Це означає, що, з одного боку, вони позбавлені пенсійних прав, а з іншого – Пенсійний фонд України недоотримує внески на пенсійне страхування, а цим самим дефіцит ПФУ збільшується. У Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [5] не передбачено механізму врахування стажу роботи за кордоном тих громадян, які працювали за кордоном, та для іноземців. Так, станом на 1.04.2018 близько 4 млн. українців працездатного віку є трудовими мігрантами, які мають право отримувати мінімальну пенсію, яка нині становить 1 373 грн. Таким чином, найближчим часом дефіцит ПФУ становитиме близько 5 млрд. грн., тому обсяг видатків Пенсійного фонду в подальшому буде зростати.

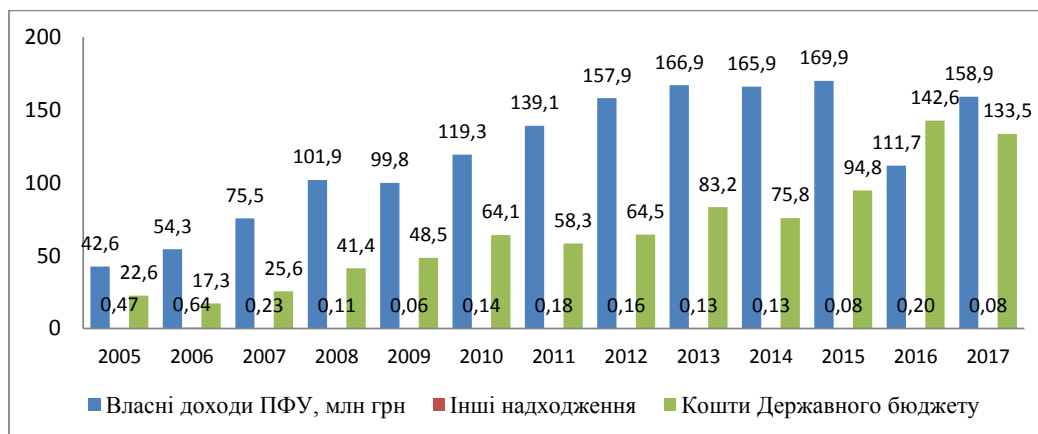

Рис. 2. Динаміка структури доходів Пенсійного фонду України за період 2005–2017 рр., млрд. грн.

Джерело: розроблено автором на основі [2–4; 8]

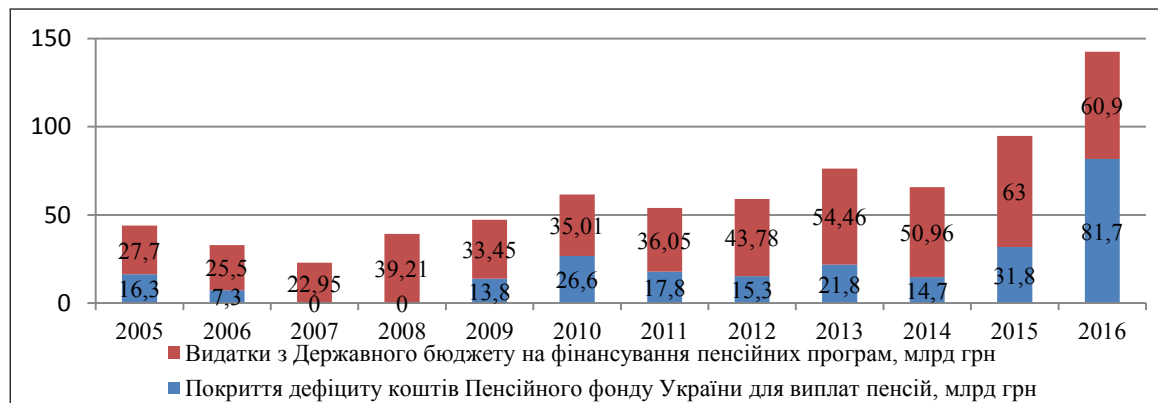

Рис. 3. Структура та обсяг видатків державного бюджету України на потреби Пенсійного фонду України за 2005–2016 рр., млрд. грн.

Джерело: розроблено автором на основі даних [2–4; 8]

Динаміка видатків на покриття дефіциту коштів ПФУ, питома вага яких у структурі всіх видатків державного бюджету коливалася у межах від 3,4% (у 2014 р.) до 11,9% (у 2016 р.), наочно свідчить про суттєве зростання обсягів бюджетної підтримки ПФУ. За досліджуваний період такі видатки зросли більше ніж утричі, або на 55,1 млрд. грн., до рекордного рівня 81,7 млрд. грн. Значне зростання дефіциту коштів ПФУ в 2016 р. урядовці пояснюють зниженням ставки ЄСВ майже вдвічі, а саме із середнього значення 40% до фіксованої ставки 22%, унаслідок чого бюджет поніс втрати в сумі 96,4 млрд. грн. За інших обставин профіцит бюджету становив би 14,7 млрд. грн. На жаль, зниження ставки ЄСВ не призвело ні до значної легалізації «тіньової» зайнятості, ні до скорочення заборгованості із платежів до Фонду. Так, у 2016 р. загальна сума заборгованості перед ПФУ становила 18 904,8 млн. грн. (на 1 625,3 млн. грн., або на 9,4%, більше порівняно з попереднім роком), з яких заборгованість зі сплати ЄСВ становила 7 562,5 млн. грн. (40%), заборгованість по фінансових санкціях та пені – 500,5 млн. грн. (2,6%). Отже, однією із головних причин незбалансованості бюджету ПФУ є незадовільний фінансовий стан підприємств реального сектору економіки, які з низки причин (надмірне податкове навантаження, нестабільна економічна ситуація в країні тощо) не в змозі позбутися накопиченої заборгованості та зростаючих сум фінансових санкцій.

Наступний крок дослідження визначається в аналізі видаткових коштів Пенсійного фонду. З рис. 4 слідує, що за 2010–2015 рр. видатки бюджету ПФУ у цілому збільшилися на 56 млрд. грн. Це пов'язано зі збільшенням числа пенсіонерів. Видатки за рахунок власних надходжень займали більшу частину видатків ПФУ до 2015 р. У 2016 р. ситуація дещо змінилася [6]. У 2012 р. видатки Фонду становили 233,7 млрд. грн., у 2013 р. – 250,3 млрд. грн., а в 2014 р. видатки дещо скоротилися та становили 243,5 млрд. грн. Найбільша частка видатків Фонду припадає на реалізацію соціальної політики (98%). Найбільшу питому вагу у видатках на реалізацію соціальної політики становлять видатки на пенсійне забезпечення (більше 80%).

За видатками бюджет Пенсійного фонду України виконаний у 2012 р. у сумі 233,7 млрд. грн. (16,6% до ВВП), у 2013 р. – у сумі 250,3 млрд. грн. (17,4%). Видатки на виплату пенсій за рахунок власних надходжень становили в 2012 р. 81%, у 2013 р. – 79%, у 2014 р. – 79%.

Головним показником, який характеризує ефективність Пенсійного фонду України, є динаміка середньомісячного розміру пенсії за певний період. Розглянемо динаміку середнього розміру пенсії за період із 2004 по 2016 р.

Темп зростання середнього розміру пенсії в окремі періоди перевищував темп приросту заробітної плати. Пік такого перевищення припав на 2013 р. – на 9,1%, або більше ніж у 2,1 рази (рис. 5).

Загальноприйнятним показником рівня пенсій є коефіцієнт заміщення, який розраховується як співвідношення середнього розміру пенсії до середньої заробітної плати. Відповідно до норм Міжнародної організації праці, він має становити не менше 55%. В Україні цей показник є значно нижчим, при цьому зберігається тенденція до щорічного його зниження.

Як показує рис. 5, із 2005 по 2016 р. відзначається зростання цього показника. Співвідношення середньомісячного розміру пенсії до заробітної плати має на увазі коефіцієнт заміщення. На протязі досліджуваного періоду він знаходиться у межах від 0,31 до 0,49. Це означає, що середня трудова пенсія компенсує тільки 1/3 середньої заробітної плати. Це при тому, що середній розмір пенсії зростає, хоча й меншими темпами, ніж середня по Україні заробітна плата. Пік зростання коефіцієнта заміщення припадає на 2009 р.

Як бачимо, чинна система пенсійного страхування не здатна захистити громадян пенсійного віку від бідності та забезпечити їм адекватне заміщення пенсією заробітку, втраченого ними у зв'язку зі старістю. Внаслідок цього пенсійною системою за принципом солідарності поколінь незадоволені як платники пенсійних внесків, так і більшість одержувачів пенсійних виплат.

Висновки. Проаналізувавши динаміку доходів та видатків ПФУ, можна зробити висновок, що видатки ПФУ перевищують доходи. Дефіцит ПФУ зростає з кожним роком та в перспективі буде зростати. Така тенденція пов'язана зі збільшенням співвідношення між кількістю працездатних осіб та пенсіонерів, а також з міграційними процесами. У зв'язку із цим необхідно посилити контроль і відповідальність за дотримання законодавства про оплату праці та сплату страхових внесків, окрім того необхідно внести зміни до законодавчої бази щодо порядку відрахування страхових внесків до ПФУ громадянами України, які працюють та проживають на території інших держав.

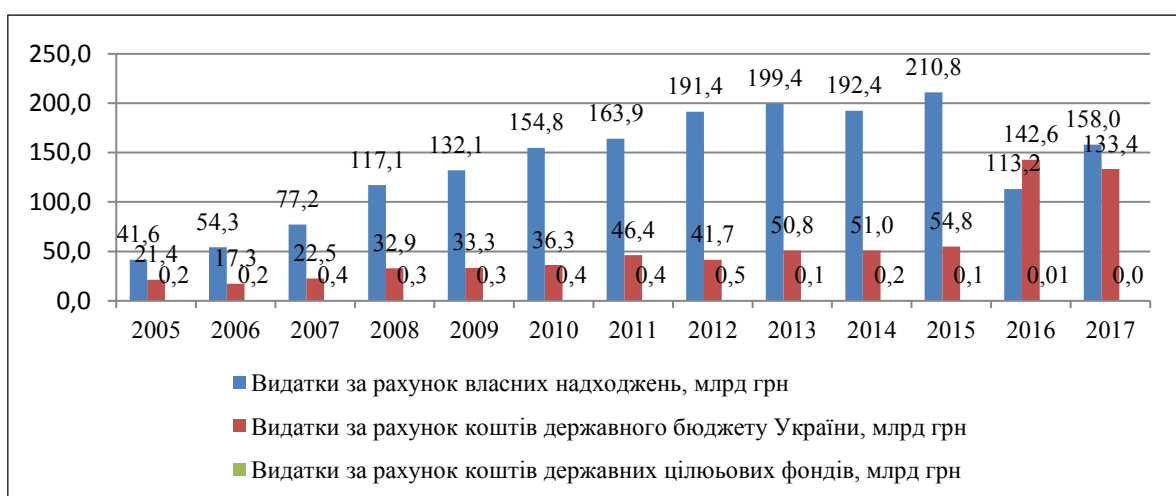

Рис. 4. Динаміка складу видатків бюджету Пенсійного фонду України за 2005–2017 рр., млрд. грн.

Джерело: розроблено автором на основі [2–4]

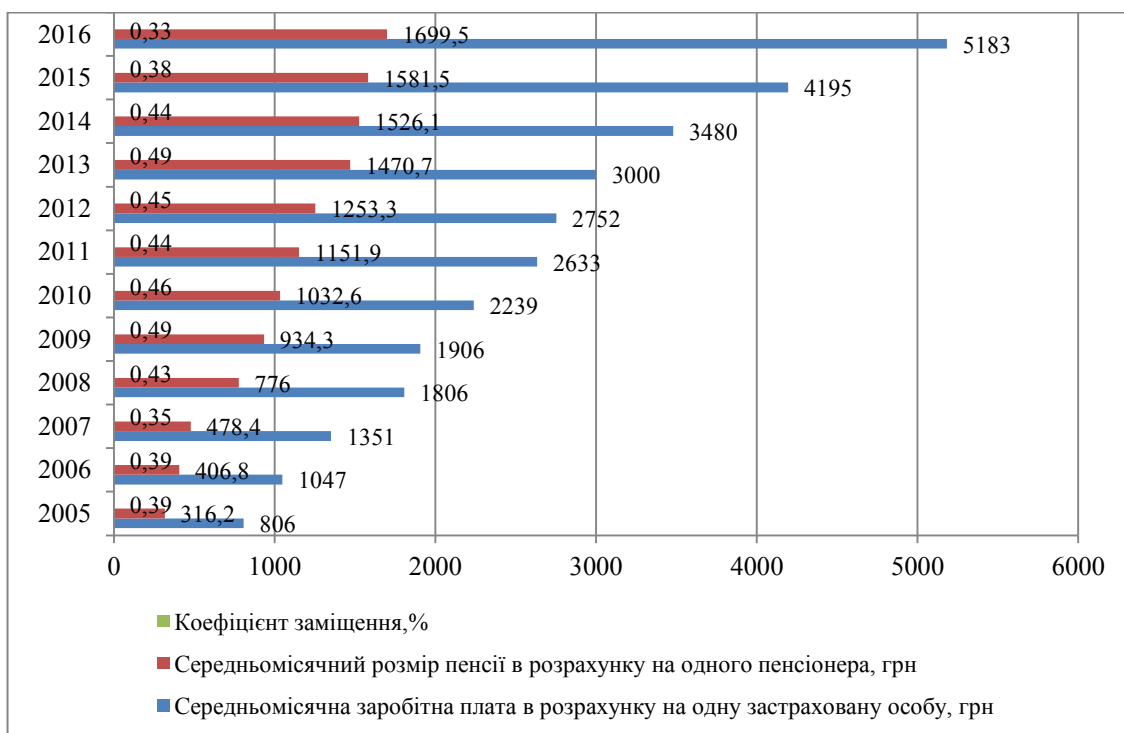

Рис. 5. Динаміка середньомісячної заробітної плати та середньомісячного розміру пенсій за 2005–2016 рр., грн.

Джерело: розроблено автором на основі [2–4]

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>.
2. Інформація про виконання показників бюджету Пенсійного фонду України за 2008, 2009, 2010, 2011, 2012 роки / Матеріали офіційного сайту Пенсійного фонду України. URL: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article;jsessionid=5B278E935A31674D78B7BC9545034EB6?art_id=205302&cat_id=161450.
3. Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України. URL: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/index>.
4. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 49–51. 376 с.
6. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2017 рік: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 р. № 17. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/17-2017-п>.
7. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації: монографія / За ред. Е.М. Лібанової. К.: Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. С. 270.
8. Сайт «Ціна держави». URL: <http://costua.com/budget/expenditure/>.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОЛИДАРНОЙ СИСТЕМЫ ПЕНСИОННОГО СТРАХОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация. В связи с увеличением дефицита бюджета Пенсионного фонда Украины проблема реформирования пенсионной системы приобретает все большую актуальность. В статье рассмотрено современное состояние функционирования Пенсионного фонда Украины. Представлена динамика номинального ВВП, доходов и расходов Пенсионного фонда за 2005–2016 гг. Проанализирована динамика доходов и расходов в Украине за 2005–2017 гг. В результате обнаружены перспективы развития солидарной системы пенсионного страхования в Украине.

Ключевые слова: пенсии, Пенсионный фонд Украины, пенсионное страхование, доходы Пенсионного фонда Украины, расходы Пенсионного фонда Украины, дефицит бюджета Пенсионного фонда.

MODERN STATUS AND PROSPECTS OF A SOLIDARY PENSION INSURANCE SYSTEM IN UKRAINE

Summary. In connection with the increase in the budget deficit of the Pension Fund of Ukraine, the problem of reforming the pension system has recently become increasingly important. The article considers the current state of the functioning of the Pension Fund of Ukraine. Dynamics of nominal GDP, incomes and expenditures of the Pension Fund for 2005–2016 is provided. The dynamics of incomes and expenditures in Ukraine for 2005–2017 is analyzed. As a result, the prospects for the development of a joint pension insurance system in Ukraine have been identified.

Key words: pensions, Pension Fund of Ukraine, pension insurance, income of the Pension Fund of Ukraine, expenses of the Pension Fund of Ukraine, budget deficit of the Pension Fund.